

Ала-кузе вот туге лекте. Тидат нимо уке гыч огул дыр мемнан корнынам кўшычак, очыни, викарен шогат. Ныл-вич ий мыланем Вончдўрыштō тудын илыме пōртшō вокте кошташ вереште. Пўрымашак аламо... Купсола вуй гыч кужу корным ўлыкыла Вончо коремыш волет да тиде эгерын - мыйын годым кукшо корем веле ыле! - серыштыже Вончдўр мотор лўман изи ял лектын шинчеш, кидетын пулла велыштыже. Тўрыштак - Яков Элексейнын кресаньык пōртшō. Мыйже воктече умбакыла ошкылам я тошкыморва дене кудалам. Икана ужам, чылт ош вургемже дене шинчылтеш. Вес гана, кумшо гана... Палем: тиде - Якып Алексеевич. Но ала-кузе мылам, Пектывайсола пошкудо ялыш ик ўдыр дек коштылан, воктенже шогалын кутыраш, эше самырыклан, онай огул ыле: кузе шоналтен колта лўмлō писатель? Мый вет тудын тагашыже омыл...

Икана пōрт ончылныжак мыйын велосипедем чыгынен шогале. Олмыкташ кўлын. Писатель капка ончылно тугаяк шке куымо ош вургемже дене сакчыла койын шинча, олмыкташ тōчынем онча, воктекем толеш. Шотыш кондымекем ойла: "Тол, рвезаш, изишак каналтē", - воктенже верым кидше дене ончыкта.

Мыйже тудым пешак палем, шагал огул лудалтын. Арын школыштат туныктен, но мемнам огул, вес тукумым. Воктеке шинчаш верым ончыкымылан шотем дене пешак куаненем. Кушеч тўналаш ормем дене ойлем:

- "Ормōкдам" уэш-пачаш лудам, Эшполдо шылшым ондален, мўй пўрым йўктен, поян ача ден эрге йолжым-кидшым пидыт да савораш йўлалтен пуштыт. Путырак кажне гана чаманем. Мый шкежат, тиде капка воктен шинчымыдам ужын, шогал кутырынем, да вожылмем мешая. Арыныште туныктен улыда, тидымат палем.

каят. Нуно лач шке коклаштышт веле кутырат тидын годым, тендан могырыш ик-кок гана вуйыштым савырат. Чылт марла чийыше, ош тувыран, сōрале шовычан улыт. Мōр олыкын озаштлан шотлалтыт. Калыкыштат ойлат. Тиде мыйын мутем гына огул. Эртымекушт иже ег-шамычын ушыт пурымыла лиеш, вара нуно саде ўдырамаш-влакын кышаштым кычалаш тўналыт. А кушто муат тугайым? От му. Мемнан денат тыгай лийын. Шымытын улына ыле. Воктеч-нак кок ўдырамаш эртен кайыш. Тўсыштым шарнен, йырвел яллаште илыше тугайрак ўдырамаш-шамычым вуем де-

- Тык, мый тудден пырля войнам конгамбалне эртаренам! Тиде - Сайн эрге Сайгелде, Марпа вавайын Эгерўмбал изаже! "Элнет" роман гыч.

- Туге мо?! Вот, тиде она-ай. Тудо ойла ыле эше вот мом. Турухан край ма, мо ма, ом шарне, Сталин дене пырля ссылкым эртареныт. Жалке, чылажымак ок ойло ыле, пеш тўкылалтше чонан. Вўран саман дык, эре лўдын илен дыр.

Вылып чўчў нерген кугунак ыш шогал. Шке декше кусныш. Мыйжат пеш палынем, могай тукум гыч тудо, кузе илышыже эртен, тиде да тудо.

Манеш, ачамже мыйын Элек-

- Умбакыже колыштает онай лийже манын, вот мом палемдышаш улам, - мане тудо. - Кушко гына пашаш ом пуро але тушеч ом лек, тиде эреак икымше числаште лиеш. Юмыжо кузе пўрыман ала? Ончо тебе, умбакыже кузе кая. 1919 ий икымше январь гыч 1923 ий икымше апрель марте мый Кесемлак тўналтыш школым вуйлатем.

- Яков Алексеевич, Кесемлак дене мемнан илыш пимышкем кылдалтын, манам. - Чўчўэм Зосим Сергеевич Кушаков туныкта тушто, кажне кенгежым мый тушто модым, снегим, мōрым, эныжым поген эртарем.

ТОШТО МАРИЙ СЫЛНЫМУТЫН КЛАССИКШЕ

Писатель Яков Элексейнын шочмыжлан

110 ий темме вашеш

Тиде "классик" мутлан, йодам, шуын ида пиж. Марий вет шкенжым эре ўлыкрак шындаш тōча. Умыржō мучашыш шушаш денак Яков Алексеевичым марий сылнымут мастар-шамыч классик маныт ыле. Тиде мут эн ончычшо Миклай Казаков деч лекте: "Каласыза, - ойлен тудо, - кō эше тудын семын Чавайн годсо илышым пала да тудым акрет годсо марий семынак сылнымутышто сўретлен ончыктен? Иктат! Мутат уке, тиде - классик!" Айста тудын мутшым ўлык огына волто: сулен айдеме, сулен! Чынакак, Миклай Казаковын сугыньлымыжо куштылго корнан улмаш, тудым классик манаш тўналыч. Вараже, илен-толын, чыла критерий ўлык шунгалт вочмо семын тыге ойлымым ала-молан чарнышт. Колымекшат, айдемылан кōранат, вот мо. Мый тиде лўмым адакат кынелтем да ойлем: огеш кўл сылнымутын пўрымашыж дене модмо! Мо уло гын, уло, уке гын, уке.

передовойшто. Шотлет гын, кугыжан армийыште - ныл ий, Йошкар Армийыште - кум ий. Эре штаб пеленрак кучат. А молан мыйым, марий черемисым, штаб воктене кучатше, шонет? Кугу грамотан улам, сандене! Адактым вет рушла, суасла, марла ик семынак возем да кутырем. Шочмо йылмем улыт.

Награда нерген йодаш йылмем ок савырне. А шкеже шонем: улыт нуно, улыт. Йōра, шкеак тушко савырыш.

- Германыйым сенымылан - медаль, пашам ыштымылан - медаль "За доблестный труд", Трудовой Йошкар Знамя орден, Отечественный война орден. 1931 ийыште Марий пединститутын ныл курсшым пытарышым. Ме вет ачамын ешыште чылаже латнылытын лийын улына. Ондакше тушеч иктыжат грамотым пален огул, вот мо онайже, ни лудаш, ни возаш...

- Писатель корнышкыжо кузе шогалында? - йодам.

- Сылнымутышко тольым 1919 ийыште. Большевик партий Озанец "Йошкар кече" газет пелен кум арняш курсым почын ыле. Тудым тунем лектымат, "У илыш" журналеш, "Марий ял" газетеш первый ойлымаш-шамычым печатлышым. Мый, эргым, возымаште такше гын латкандашымше курымын специалистше улам, шонем. Тый колымшо курымышто мый денем пырля илет, уна, кастен-кастен Симукет дек Пектывайсолаш гуляжеш кошат мыйын пōртем воктеч...

- Кōн дек коштемжымат паледа тугеже? - брын кайышым.

- Кузе палаш огул? Тыйын семынетак эше туддек, но вес корно дене, Нурумбал ял гыч поэт Альберт Степанов коштылда ыле. Тыйын семынетак тиде капка ончылнак да эше тиде олымбалеш шинчынак кутырен улына. Игнатиий Сималан чылт бōрат, мо тудын дек эре поэт-селькор-шамыч пижын шинчыныт?..

ужын, шогал кутырынем, да во-
жылмем мешая. Арыныште ту-
ныктен улыда, тидымат па-
лем.

- Тыйже кӧн. Кушеч улат?

- Купсола гыч.

- И-и-и, мый шуко ий Купсо-
лаштак тунуктенам, - оныла-
шыжым ниялта. Пондашыже
такше уке. - "Ормӧкыштӧ"
такше чыла тыгак лийын. Шке
гыч шонен лукмым мый возаш
ом йӧрате. Кузе ожно годым
ыле, возымаштемат тыгакак.
Купсолаштыда ик рвезым
шарнем: Метрий Эчукын Са-
нюшко. Чынакак, тудым Ары-
ныште тунуктышым. Кужу
шӱян тугай, шем ӱпан, шуйда-
ренрак ойла. Кушто тудо кы-
зыт?

- Иолташем. Изинек пырля
кушкын улына. Ынде Толя
изаж дек Сибирьыш каен. Кы-
зытат иктаж-мом середа дыр?

- Карман курык нерген кугу
легендым чумыркалем. Ача-
мын ачажын кочажак, тудлан
эше кочажак каласен коден.
Мыйын мартаат шуын. Ала пы-
тарен кертам, ала уке... Кӧн
лият вара Купсолаштыже,
мыйже чыла палышаш улам
да...

- Арыныштак тунемынам.
Коваште Йыван Япык Сергей
Ольган Юрикше.

- И-и, Иыванге, Япыкге, Сер-
гейге палем. Коваштым ийлен
илат ыле. Шуко гана пурен, ну-
нын дене чайым йӱынам. Уж-
гамат нунын ийлыме коваште
денак ургыктенам, ялыштыда
тунуктен коштво годым.

- Карман курык шуко йома-
кым арала...

- Палет, рвезаш, мом мый
муынам. Наука дене тидым
умылтараш ок лий. Карман ку-
рыкышто Мӧр олык уло. Ну, ту-
до тыгак олык, толык курык
ӱмбален. А такше тугай
кӱкшытыштӧ улмыжым Мӧр
олыкышто улмет годым от шо-
но, олык да олык.

Тушто кок ӱдырамаш койын-
койде ила, чонышт манаш мо
шке? Шкетын тиде Мӧр олы-
кышто лиймет годым нуным от
уж. Мийшыч гын палымет,
йолташет-шамыч дене, сады-
гак коеш. Кум енлан огыт
кой, но нылыт-визыт лийыда
гын, воктечда садыгак эртен

**Семын тыге оилыгым ала-молан чарныш. Колымежат, айдемылан коранат,
вот мо. Мый тиде лӱмым адакат кынетем да ойлем: огеш кӱл сылнымутын
пӱрымашыж дене модмо! Мо уло гын, уло, уке гын, уке.**

нат, йылмем денат шерын лек-
тынам, но тугайым огыт пале.

Кутырымына ушнаш тӱнгале.
Тудо шкежат Ормӧкмыт гыч
Тоймак тукумыш кусныш. Ва-
ра шкенжын нерген йодыш-
тым.

- Мый вет кодшо курымынак
икшывыже улам, - сайынрак
шинче. - 1893 ийын 20 де-
кабрьыште сочынам. Шого,
мутна тынарыш пурен гын,
мый денем алыже тыгай
лийынат огыл - кӧлан каласка-
лет, кӧлан тиде кӱлеш? - лучо
мӧнгыш пурен лектам. Тенге-
че еш пайремым эртгарен улы-
на ыле. Тыштак шинче, ит кай.
Мый пурен лектам.

Кайымыж деч ончыч кӱсе-
ныштыже пургедале. Лев
Толстойын семын шке куымо
ош радына гыч ургымо толс-
товко гайым чиен ылят, кӱсен-
же лопка да келге ыле ала-мо,
иктыштыже - кугу блокнот,
ручка, весыштыже кешыр кия.
Кешыржак мыйым ӧрыкта-
рыш. Шукат ыш эрте, ухар
тӱсан атым кучен лектеш, лап
пышташ лийме ухар атым.
Пробкаже винтылыман. Проб-
кам рончалтыш да ате гыч
ала-могай йошкар тӱсан ле-
мым пробкаш пыштыш, эше
иктым, вара эше иктым яста-
рыш. Мыланемат саде проб-
кам кучыктыш. На, манеш, по-
дыл колто-ян ик чаркам.

Чаркан тыште ӱпшыжат уке,
лач пробкатак веле. Мо шай-
тан, шонем, тидыже чарка огы-
лыс. Кушкын шушо самырык
ен чаркан могай лиймыжым
палас.

Туге гынат акрет айдемын
пуымыжым шӱкалеш ок йӧрӧ.
Подылым. Тугай нугыдо лем,
тамле да тунамак умшам рӱ-
дал шындыше. Юмет аралыс,
кай.

- Тиде ате ожно Ку-
горнӱмбал ялыште кабакыште
ыштыше чолованык Филипп
Афанасьевич Букетов деч.
"Кабан ер" йомак-поэмым во-
зен.

Мый тудым вашке гына
кӱрлым да чылт ваштарешы-
жак шинчым:

сей. Мыланемат тыйын коча-
тын гаяк лӱмым пуэн, Япык.
Ялыште ала-молан Япык ол-
меш эре Якып маныт. Шочмо
временамже 1893 ий, 20 де-
кабрь. Так манаш, Сергей Ча-
вайнын шочмо кечыже 1888
ий 6 октябрь. Мемнам вич
идалык ойырен шога.
Кенежым эреак мланде паша
дене толашалтын, телымже
смола заводет, чодыра руы-
мет. А такше вет смола заво-
дышто под йымак олтымо го-
дымак мый "Ормӧк" лӱманым
иктым возаш тӱнгальым, ен-
шамыч эре Ормӧкым ойлал
ыле. Вара кузе лийынжым кы-
чал верештым, кагазыш арун
пышташ тӱнгальым. Чодыра-
мат шуко руымо, тулотымат
олтымо. Тугак шол толашал-
тын. Ачамжат моло вере кош-
тын огыл. Мыйже 1908 ийын,
латвич ияш, шкенан тӱналтыш
школым, кок ийыште Арыныш-
те кок классан черке приход
училищым, а 1913 ийын Ронго
кок классан, тунуктышо-влак-
тым ямдылыше школым пыта-
рышымат, турлышым. Тушты-
жо изи куатан кресаньык еш
гыч улмемлан кум тенге сти-
пендийым тӱлат ыле - тиде ик
тылзылан. Пытарышымат, кум
ийым Мамадыш тӱналтыш
школышто тунуктышым, Свя-
той Гурийын братствыже ту-
гайым почын улмаш. Тылзеш
латкандаш тенгем налам.
Шулдырым шаралтышым ве-
ле, 1916 ийын икымше январь-
ыште кугыжан армийыш сал-
таклан налыч. Касвел фронт-
тышто пулеметчик семын кре-
далым. Такше писарь ылым.
Рядовой. Но кугыжам сӱмырал
шуышт. Тиде жап гыч 1918 ий
январьын икымше кечыже
марте - салтак депутат коми-
тетыште секретарь. Тиде ийы-
нак мӧнгӧ толым. 1919 ий 1
январь марте ялсовет секре-
тарь ылым. Вараже ӱдырым
налым. Марий йылме дене
кок арняш курсым пытары-
шым.

Колыштам ойлымыжым да
эре "икымше да икымше"
шокта. Тидым каласышым.

- Кесемлак черке, могай ту-
до чодыра лонгаште кугу
шӧртнӧ вуян, ош кӱ капоран
юмынполат, - кугун шӱлалтыш
тудо. - Умбакеже. 1923 ий
икымше сентябрь гыч 1931 ий
икымше ноябрь марте тендан
Купсола ялыште тӱналтыш
школ вуйлатыше. Кандаш ий
тыйын тошкыморва дене йыл-
дыр-йылдыр эртыме корнет
дене коштынам. 1931 ий
икымше ноябрь гыч 1935 ий
икымше октябрь марте Азъял
шымияш школын завучшо, ва-
раже - директор. Ынде пере-
вод дене кусымо икымше да-
тыжым ом ойло гынат лиеш,
тудо тугакак эре икымше чис-
лалан логалын. Кушто кунам
ыштыме да ойырлымо, тушан
гына шогаледем. 1942 ий
икымше июль марте Кожлаер
кыдалаш школышто завуч. Ты-
шечак мыйым Йошкар-Олаште
Ленинград гыч кондымо во-
енно-воздушный академияын
стрелокшылан налыч. Тушты-
жо 1945 ий икымше октябрь
марте лийым. Шонен ончо,
адакат - икымше сентябрь...

Мӧнгӧ пӧртылмеке, ик кечы-
мат кӱрылдегеч Кожлаер
школышкемак шогалтышт.
Тушто вич ий - завуч, ик ий -
директор, ныл ий - тунуктышо.
1954 ий икымше сентябрь гыч
1956 ий икымше сентябрь
марте Арын кыдалаш шко-
лышто тунуктышым.

Палет, рвезаш, тунем шуы-
нам ыле: эре икымше числам
вучен коштынам, эре шоне-
нам: ынде мо лиеш, ынде куш
колтат, адакат погым погаш
веле тӱнгалманьыс... Икымше
числа эртен кая да веле лас-
кан шӱлалтен кертам.

Капка ончылно шагалак огыл
шинчена. Кечат кас вельшке
каен да шинчаш верым кыча-
леш. Кукшо, но пенгыде лу де-
не тодмо капшым ончаламат,
писательын мом-мом илы-
шыште чытымыжым ушыштем
сӱретлен шинчем... А тудо ум-
бакеже каласкала.

- Империалист сарым эр-
тем. Тыгак граждан сарым.
Кок сар! Эре окопышто эре

кутырен улына. Игнати Си-
малан чылт ӧрат, мо тудын дек
эре поэт-селькор-шамыч пи-
жын шинчыныт?..

Шке семынже шинчажым
иземден, шелше гайым ыштен,
лыткыктен воштыл колтыш.

- Йӧра-йӧра, ит вожыл, ит че-
верге. Самырык пагыт тугай
тудо. Йӧра эше коштат, йӧра
эше тыге вашлияш Юмо
пӧрен. Кушан шогална гала?
Колымшо курымышто илена,
маньым. Латиндешымше ку-
рымжат мыйын возышашак.
Шкенан колымшыжым мый ту-
нар чотшак ом пале. Возымо
кушеч лектеш такше? Илы-
шым, тудын йыжынлажым, ку-
чылтмо кажне ӱзгаржым палы-
ма гыч. Радио, телевизор ынде
мыйын возышашлык огытыл. А
такше шкенан тиде колымшо
курым верч кум сарым эрты-
шым. Чылт у саманыш, у жа-
пыш тошкална.

Капка йымач лузга пуна
пий лекте. Писатель тудым
вуйжо гыч шыман ниялта. Пий
ончыкмо тӧрштылеш, кидыш-
тыже мо улым кычалеш.

- Мо пеш куаненат, Кисик?
Вот, мо илем, тиде мыйын ны-
лымше Кисик. Моло лӱмым
пуымам уке. Кушто гына пыр-
ля лийын онал вет, Кисик? Ик
гана школыш кайыме годым
эр йӱдым пий ден когыньнам
пире авырен шогалтыш. Кисик
- мыйын йол коклаш. Волгалт-
мешке, кок шагат тарваныде
шоген улына. Ок коран - и па-
ша. Корнышто ен кояш тӱнгал-
мешке...

... Мемнанат тыште пырля
кок шагат чолыжо эртышак.
Кумылешыже толын ала-мо
да... А такше колынам, тудо
пеш мутанжак огыл.

Манам, авай Овдасолаште
почтым вуйлата, да тушто ты-
ланда толшо кугу пакетым
ужынам. Мо тушто лийын, дип-
лом мо?

- Писатель ушемыш пуртымо
членский билет. Пеш куанен
налым. Тау аватлан. Ольга
Сергеевна дене таг улына.
Тева эргыж дене кутырен
шинчашат Юмо ваш ыштен.
Ну, кудал ынде...